

Doç.Dr.Marziye MEMMEDLI,
*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü*

AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKASINDA KARABAĞ SORUNU

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına doğru bu devletin sınırları içerisinde Güney Kafkasya bölgesinde etnik sorunların meydana çıktığını görmekteyiz. Bu sorunlardan biri olan Karabağ sorununun tarihsel temelleri, 19. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Çarlık Rusya'sı, Kaçar Devleti'nden Kafkasya'ya göç ettirilen Ermenileri Karabağ'a yerleştirerek bölgede demografik yapıyı değiştirmeye çalıştı. Bir zamanlar sadece Müslüman Türklerin yaşadığı Karabağ artık Hıristiyan Ermenilerin de oturduğu bir bölge haline geldi. Hıristiyan Ermeniler, **bölgedeki Müslüman Türklere karşı Çarlık Rusya'sı** yönetimiyle iş birliği yapmak için yerleştirilmişti. Bu görevi layıkıyla yerine getiren Ermeniler, kısa sürede bölgede **Çarlık** Rusya'sının en itibarlı halkına dönüştü. 19. yüzyılın sonlarında ise Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler, başlattıkları isyanlar sonucunda Anadolu'yu terk etmek zorunda kalınca kendilerini daha güvende gördükleri Çarlık Rusya'sına **sığındılar. Bu sayede Ermenilerin Kafkasya'daki nüfusu doğal yollarla değil de göç sayesinde çoğaldı. Ermenilerin bu göçü**, Kafkasya'da dengelerin değişmesine ve bölgeye sonradan yerleştirilen bu halkın Azerbaycan Türkleri ve Gürcülerden sonra üçüncü büyük halk olmasına yol açtı. Bu bağlamda Kafkasya'da ortaya çıkan Karabağ sorununun temellerinin de bu iskânlara dayandığını söylemek mümkündür.

19. yüzyıla gelindiğinde Kafkasya'nın kuzey kısmı Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmişti. Ardından Çarlık Rusya'sı, gözünü dünyanın en stratejik bölgelerinden biri sayılan Kafkasya'nın güney kısmına dikti. Bu dönemde Kafkasya'nın güney kısmında bağımsız hanlıklar vardı. Bölgedeki bu hanlıklar, Çarlık Rusya'sı ile Kaçar Devleti arasında sıkışıp kalmışlardı. Bu iki devletin bölge uğruna mücadelesi 19. yüzyılın başlarında iki savaşa yol açtı ve Kaçar Devleti, her iki savaşta da Çarlık Rusya'sına yenildi. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmalarıyla Kaçar Devleti Kafkasya'dan tamamen çekilmek durumunda kalınca bu bölge Çarlık Rusya'sının *hâkimiyetine girdi. Kafkasya'da yaşayan Müslüman Türklerin bu iki savaşta da Kaçar Devleti'nin yanında mücadele vermesini unutmayan Çarlık Rusya'sı*, bölgede yaşanabilecek herhangi sorunu *önlemek amacıyla iş birliği yapabileceği halk arayışına girdi. Bu bağlamda Kaçar ve Osmanlı Devletleri* yönetiminde uzun yıllar boyunca Müslüman Türklerle bir arada yaşayan Ermeniler, Rusya'nın bu bölgedeki yeni iş birlikçisi oldu. Çarlık Rusya'sıyla iş birliği yapan Ermeniler, bu bağımlılığı s a d e c e

Kafkasya'da değil bir zamanlar tebaası oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı da sürdürdüler. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Rusya'dan yardım alarak Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında isyan başlatan Ermeniler, Anadolu Türklerine karşı katliam gerçekleştirdiler

1917'de gerçekleşen Ekim Devrimi'nden sonra yönetime gelen Bolşevikler, I. Dünya Savaşı'ndan çekildiklerini açıkladılar. Henüz Bolşeviklerle iş birliğine giremeyen Ermeniler, eylemlerini durdurmamaya devam ettiler. 31 Mart 1918 tarihinde Bakü'de başlayan eylemler Erivan, Zengezur ve Karabağ da dâhil Kafkasya'nın diğer bölgelerine yayıldı. Bu eylemlerde Ermeniler, yüz bine yakın Müslüman Türkü acımasızca katlettiler. Böylece Ermeniler, Türklerle karşı yaptıkları eylemlerle 28 Mayıs 1918 tarihinde Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'ni kurarak tarihî Türk şehri olan ve Müslüman Türklerin çoğunlukta yaşadığı Erivan'ı da başkent ilan ettiler.

1920'nin sonlarında Sovyet ordusunun Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'ni işgal etmesi, Ermeniler için herhangi bir zorluk oluşturmadı. Her yönetime rahat uyum sağlayan Ermeniler, Bolşeviklerle de iş birliği yaparak 14.000 km² olan topraklarını 29.000 km²ye kadar genişlettiler.

Karabağ

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başta Zengezur olmak üzere batı bölgesini Bolşeviklerin yardımıyla kendi topraklarına katan ve Nahçıvan'la kara sınırını ortadan kaldıran Ermeniler, Karabağ'ın dağlık bölgesini de kendi sınırlarına dâhil etmek için mücadele verdiler. Ancak 5 Temmuz 1921 tarihinde Rusya Komünist Partisi Kafkasya Bürosunun toplantısında, *Şuşa*'ya Dağlık Karabağ Özerk Bölge statüsünün verilmesi ve bu bölgenin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalmasına karar verildi. 7 Temmuz 1923 tarihinde alınan kararla da başkent Hankendi olarak değiştirildi (Böylece Ermenilerin, Karabağ'ın dağlık bölgelerini kendi topraklarına katmalarına izin verilmedi. Ancak bu topraklara özerklik statüsü verilmesi sorunun çözümünden çok dondurulması anlamına gelmektedir ki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) zayıfladığı zaman Ermeniler bu sorunu yeniden gündeme getirdiler. Nitekim 1980'lerde SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte Karabağ sorunu, bölgenin en büyük sorunlarından biri haline geldi.

Dağlık Karabağ'ın toplam *yüzölçümü 4.4 bin km²* dir. Dağlık Karabağ bölgesi Küçük Kafkas dağlarının güney doğusunda yer almaktadır. Bölgede genellikle

Murovdağ (Küçük Kafkas dağlarının 78 en yüksek yeri 3724 m ile Camışdağı'dır) sıra dağlarının güney yamaçları, merkez batısı ve güney kısmı Karabağ sıra dağlarının kuzey yamaçları (Kızılale dağı 2843 m, Kırkkız dağı 2827 m, Büyük Kirş dağı 2725 m) güneydoğusu ve doğu kısmı ovalıklar-Karabağ ve Mil düzlükleri oluşturmaktadır. Karabağ arazisinin dağlık olması ve bölgede ulaşım güçlüğü olması, diğer yandan ise Ermenilerin uzun yıllar boyu yapay olarak oluşturdukları engeller Karabağ'ın doğal zenginliklerinin kullanılmasını engellemiştir. Küçük Kafkas dağlarının güneydoğusunda yerleşen Yukarı Karabağ kuzeyde Murov dağlarından başlayarak İran'la Azerbaycan arasında bulunan doğal sınır oluşturmakta olan Aras nehrine kadar uzanmaktadır. Batıda 500 km'lik Ermenistan'la sınır olması Karabağ için her zaman problemler ortaya çıkarmıştır. Karabağ bölgesi çok önemli bir coğrafi konumda yer aldığı için jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. Karabağ'ı elinde tutan her hangi bir devlet, Trans-Kafkasya'nın da birçok arazisini kontrol altında tutabilir. Karabağ sıra dağları ve ona yakın arazilerde kışın yağmursuz geçen soğuk iklim görülmektedir. Denizden 1600 metre yükseklikte bulunan bölgelerde yıllık ortalama sıcaklık 6-8 °c arasında

değişmektedir. Bölgeye yılda 700 mm'ye kadar yağmur düşmektedir.

Dağlık Karabağ bölgesinin toplam nüfusu 1989 yılı nüfus sayımlarına göre 182.4 bin kişi olmuştur. 1926-1989 yılları arasında bölgede nüfusun sayı 57.1 bin yani % 45.6 oranında artmıştır. Karabağ nüfusu 1939-1959 yılları arasında azalma göstermiştir ki, bunun da başlıca nedeni II. Dünya Savaşı zamanı bölgeden verilen kayıplar ve bu bölgenin nüfusunun (Azerbaycan Türklerinin) başka bölgelere yerleştirilmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Ancak 1970'li yıllarda bölgenin nüfusu önceki durumuna ulaşmıştır. 1959 sayımları Karabağ'da 130.4 bin kişinin yaşadığını göstermektedir ve toplam nüfusun % 84.4'nü Ermeniler, % 13.8'ni Azerbaycan Türkleri, % 1.4'nü Ruslar oluşturmuştur. 1970'li yıllarda ise 150.3 bin kişi olan bölge nüfusunun % 80.5 Ermeniler, % 18.1'ni Azerbaycan Türkleri, % 0.9'nu ise Ruslar oluşturmuştur. Daha sonraki 1979 sayımlarında ise 162.2 bine ulaşan bölge nüfusunun % 75.9 Ermeniler, % 23'nü Azerbaycan Türkleri, % 0.8'ni ise Ruslar oluşturmuştur. Ermenilerin kasıtlı olarak bölgede Ermeni nüfusunun azalması gibi öne sürülen iddiaların yalan olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Sovyetler Birliği dağılmadan önce 1989 yılında yapılan son nüfus sa-

yımlardaki verilere göre ise Karabağ'daki nüfusun 158 bini Ermeni, 30 bini ise Azerbaycan Türklerinden oluşmuştur. *Görüldüğü gibi Ermenilerin Karabağ bölgesine bilinçli şekilde yerleştirilmesi 1980'li yılların sonuna gelindiği zaman bu halkın bölgede daha kalabalık şekilde temsiline imkan sağladı ve Çarlık Rusya'sı tarafından başlatılan ve Sovyet hâkimiyeti tarafından istikrarlı şekilde devam ettirilen bu iskan politikası nihayetinde patlak verdi.*

Dağlık Karabağ özerk vilayetinin Ermeni milletvekillerince Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması kararını vermesi olayların başlangıcını tekil etmektedir. Azerbaycanlı yöneticiler Moskova'nın bu sorunu adaletle çözeceğini düşünerek meseleyi tamamen merkeze bıraktılar. Bu politika Moskova'dan destek gören Ermenilerin Karabağ bölgesinde daha da *güçlenmesine ve bölgedeki Azerbaycanlıların*, silahlı çeteler karşısında sahipsiz kalmasına sebep oldu. 1992'de iktidara gelen Ebülfez Elçibey'in hâkimiyetinin ilk günlerinde Azerbaycan silahlı güçleri Karabağ cephesinde birçok başarılar elde etsele de, 1993 Ocak ayından itibaren Karabağ cephesinde gerilemeler başladı. 1993 Nisan ayında, Laçın'dan sonra Karabağ bölgesi dışında kalan Kelbecer de Ermeniler tarafından işgal edildi. Karabağ cephesinde bu sorunlar

yaşanırken haziran ayında Cumhurbaşkanına karşı Gence'de Albay Suret Huseynov'un başlattığı isyan ve bu isyana karşı Azerbaycan yönetiminin herhangi bir önlem alamaması bağımsızlığını yeni ilan etmiş cumhuriyetin varlığını tehlikeye attı.

9 Haziran 1993'te Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in daveti üzerine Bakü'ye gelen ve 1969-1982 yıllarında 13 yıl boyunca Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Parti lideri olan Haydar Aliyev, kısa süre içinde kaotik durumu tasfiye ederek Azerbaycan'da güçlü bir hâkimiyetin temelini attı. İç siyasette hem iktidar hem de muhalefetteki rakiplerini saf dışı bırakan Haydar Aliyev, dış siyasette de Rusya, İran ve Batı üçgeninde dengeli bir siyaset yürütmekteydi. Haydar Aliyev, hakimiyete geldikten sonra ona Karabağ sorunu ve bu sorunla ilgili Ermenilerin Azerbaycan topraklarının %17'nin işgali problemi kalmıştı. 14 Mayıs 1994'te imzalanan Bişkek Protokolü bu iki devlet arasında ateşkese sağlayarak belirli zaman için Azerbaycan Devleti'ne toparlanma imkanı verdi. Bu dönemden başlayarak Azerbaycan hem siyasi, hem ekonomik, hem de askeri alanlarda başarılar elde etti.

Karabağ sorununun çözülmesi için Fransa, Rusya ve ABD'nin eşbaşkanlığındaki Minsk Grubu, Azerbaycan

topraklarından işgalci Ermenistan'ın kayıtsız şartsız çıkmasıyla ilgili 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları kabul eden BM ve bu işgali kınayan diğer uluslararası örgütler sorunun çözülmesinde pasif kaldılar. Haydar Aliyev Karabağ meselesini diplomatik yollarla nihayetlendirmek için uğraşmış, diğer yandan da Azerbaycan'ın bölgedeki büyük devlet olması için çabalamıştır. 1994'te imzalanan "Asrın Antlaşması" ile Azerbaycan'ın petrolü yabancı şirketlere açılmış, bu antlaşmayla Azerbaycan ekonomisi gelişmiştir. Azerbaycan petrollerinin dünya piyasasına çıkarılmasıyla ilgili projeler müzakereye çıkarılmış, Bakü-Supsa, Bakü-Novorossiysk gibi Azerbaycan petrollerini dünyaya taşıyacak boru hatlarının yanı sıra bölgenin kalkınmasındaki en önemli projelerden biri olan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının yapılandırılmasıyla ilgili bölge ve dünya devletleriyle anlaşmalar imzalanmıştır.

Azerbaycan hükümeti bütün gücünü öncelikle yeni kurulan Azerbaycan devletinin dünyada tanınmasına, uluslararası toplumda nüfuzunun artırılmasına, sosyal, siyasi, iktisadi, kültürel ve diğer alanlarda dünya birliğine entegre olmasına yöneltmiştir. Karabağ sorununun halledilmesi ile ilgili uluslararası kamuoyunun desteğinin kazanılması, bağımsız yeni bir devletin kuruluş aş-

masında Azerbaycan diplomasisinin çözmesi gereken en önemli sorunlardan biri olarak kalmaktaydı. Haydar Aliyev'in yönetim yıllarında Karabağ sorununun çözülmesi amacıyla Ermenistan'ı tutan ülkelerin tarafsızlaştırılması, bu devletlerin Azerbaycan'ı desteklemeleri yönünde çalışmalar, Azerbaycan'a dost olan ülkelerin Ermenistan'a baskı uygulaması için çok yönlü diplomatik ve siyasi çalışmalar başlatıldı. Genel olarak Karabağ sorunuyla ilgili çalışmaları bu şekilde ele alabiliriz:

1. Karabağ Sorununun çözülmesi için diplomatik çalışmaların yürütüldüğü yıllar (1993-2003 Haydar Aliyev dönemi, 2003- 2020 İlham Aliyev dönemi)
2. Ermenistan'ın, işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çıkarılması ve aynı zamanda Karabağ Sorununun çözülmesi için Azerbaycan Devleti'nin Ermenistan'ın saldırılarına karşı cephede verdiği karşılık (2020-2023)

Azerbaycan, uluslararası problem haline getirmekle sorununun sadece bölgenin Rusya gibi büyük devletlerinin arabuluculuğuyla çözümlenmesinden daha çok Birleşmiş Milletler veya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi bölgesel örgütlerin bünyesinde diplomatik yollarla çözümlenmesinden yana çabalarını sürdürmüş-

tür. AGİT'in 1994 Budapeşte Zirvesi, 1996 Lizbon Zirvesi bu dönem dış politikanın en önemli örneklerinden biri olarak görülmektedir.

Azerbaycan, Rusya, Türkiye, İran gibi büyük devletlerle dengeli dış politika yürüterek büyük devletlerle de ikili ilişkileri iyileştirmiştir. Haydar Aliyev'in hakimiyete geldiği ilk günden itibaren ABD ile sıcak ilişkiler kurması ve bu yakınlaşma sürecinde dönemin ABD başkanı Bill Clinton tarafından yapılan davet üzerine 27 Temmuz-7 Ağustos 1997 tarihlerinde ABD'ye yaptığı resmi ziyaret Azerbaycan'ın Rusya ve İran gibi bölgenin iki büyük devletinin kiskacından kurtularak dünyaya açılmasını sağladı. ABD ile yürütülen bu ikili görüşmeler 14 Temmuz 2002 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığının "Washington, Dağlık Karabağ hükümetini tanımamaktadır. ABD hükümeti Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklemektedir" ifadelerinin yer aldığı açıklamasıyla sonlanmıştır.

AGİT Minsk Grubunun eşbaşkanlarından ABD'nin bu açıklaması son derece önemliydi. Haydar Aliyev'in 1990'lı yıllarda Fransa, Almanya gibi Avrupa Birliği'nin lokomotif olarak değerlendirilen devletlere resmi ziyaretleri esnasında da Karabağ sorununun çözümlenmesiyle ilgili meseleleri müzakere etmiştir. Haydar Aliyev'in Karabağ sorununun çözülmesiyle ilgili yürüttüğü politikalar sadece

Batı ve ABD’de değil, Rusya’nın da Azerbaycan’a karşı gösterdiği negatif politikanın değişmesine sebep olmuştur. Haydar Aliyev’in iktidarının ilk yılında 24 Eylül 1993’te Azerbaycan’ın BDT’ye üye olması, 20 Eylül 1994’te imzalanan “Asrın Antlaşması”nda Rusya’nın da yer alması iki devlet arasındaki gerginliği kaldırmıştır.

Azerbaycan, Haydar Aliyev’in hakimiyete geldiği ilk günlerden itibaren Karabağ Sorunun çözülmesi için bölgenin ve dünyanın büyük devletleriyle, uluslararası örgütlerle mücadele etmiş, nihayet 27 Eylül 2020’de başlayan İkinci Karabağ Savaşı için bir zemin hazırlamıştır. Haydar Aliyev’in uyguladığı dış politika kendisinden sonra seçilen Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından istikrarlı bir şekilde devam ettirilmiştir. Nihayet Azerbaycan topraklarının Ermeni işgalinden kurtarılmasıyla sorun çözülmüş ve bütün dünya Karabağ’ın Azerbaycan’ın bir parçası olduğunu kabul etmiştir. Problemin etnik sorun olarak gösterilmesi sona ermiştir. Genç Azerbaycan Cumhuriyeti’nin, dünyaya kendini tanıtmaya bu başarılı diplomasinin sonucunda elde edilmiştir. 🌟

KAYNAKLAR

1. Грибоедов, А. С. (1828). Записка о переселении армянъ изъ Персіи въ наши области. http://feb-web.ru/feb/griboed/texts/piks3/3_4_v3.htm
2. К Истории Образования Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР: 1918-1925. (1989). Документы и материалы. Баку: Азернешр.
3. Memmedli, M. ve Memmedli, S. (2018). Doğu Anadolu’daki Ermeni faaliyetleri (1914-1918). Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 2 (2),
4. Waal, T. (2013). Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war. New York: NYU Press.
5. Hasanov, A. (2000) Azerbaycan’ın ABD ve Avrupa Devletleri ile Münasebetleri (1991 - 1995), Elm. Bakü.
6. Hasanov, İ. (2003). Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’ın Dış Politikası, Ankara.
7. Aliyev, İ. (1989). Dağlık Karabağ. Bakü.
8. Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, (1979). Dağlık Karabağ Özerk Vilayet Bölümü, III.Cilt Bakü.
9. Nesibli, N. (2000) Azerbaycan Coğrafyası, Bakü
10. Samedzade, Z. (1995), Dağlık Karabağ: Namelum Hegigetler, Bakü.
11. Tanyu, H. (1989), Nuh’un Gemisi, Burak Yay. İstanbul.
12. Veliyev, İ. (1994), Dünya Susur, Tarih Susmur, Gençlik Neşriyatı, Bakü

